
Rafael-Ratko ALTARAS

BORBA ZA OSLOBOĐENJE DAVALA NADU ZA SPAS

Rodio se 28. marta 1923. godine u Beogradu, od oca Avrama i majke Regine-Gine Altaras. Imao je tri sestre – Floru, Mazal i Tončku-Tomislavu i braću Josifa-Jošku, Isaka-Iću i Leona-Judu.

Svi članovi njegove uže porodice stradali su u raznim logorima. Osim njega, preživele su sestre Mazal-Matilda i Tončka-Tomislava.

Od prvih dana pridružio se jedinicama Narodnooslobodilačke borbe, i u njoj učestvovao, prvo kao borac, a kasnije i kao starešina. Nosilac je „Spomenice 1941. godine“. Učestvovao je u u svih sedam neprijateljskih ofanziva, i u njima doživeo najteže i najkrvavije borbe. Bio je i ranjavan, i to u borbama sa nemačkom SS divizijom, čiji je borački sastav uglavnom bio sastavljen od bosanskih muslimana.

Posle rata završio je Višu vojnu akademiju i u vojsci se nalazio na mnogim odgovornim funkcijama. U vojsci je ostao sve do penzionisanja, 1974. godine.

Osnovnu školu započeo sam 1930. na Dušanovcu, posle završetka izgradnje kuće u Tetovskoj ulici, a završio je u školi na Smederevskom đermu. Gimnaziju sam pohađao u Drugoj beogradskoj (sada je na tom mestu podignuta zgrada „Politike“), zaključno do male

mature. U početku, dok sam stanovao u gradu, bilo mi je lakše da dolazim u školu, ali posle ponovnog preseljenja u Tetovsku ulicu, bilo mi je dosta teško, jer sam put od kuće na Pašinom (Lekinom) brdu do gimnazije prelazio uglavnom peške. Kasnije, kad sam se upoznao sa jevrejskim omladincima na Dorćolu, mnogo puta sam i taj duži put prelazio i po dva puta dnevno.

Ne sećam se tačno, mislim da je to bilo u mojoj četrnaestoj godini, moj najbolji drug iz gimnazije, Mića Nahmijas, uspeo je da me nagovori da dolazim na Dorćol i da se družim sa jevrejskim omladincima i omladinkama (pre rata, najveći broj beogradskih Jevreja živeo je na Dorćolu i u bližoj okolini).

Tako sam počeo da dolazim na Dorćol i da dosta vremena provodim tamo. Preko Miće Nahmijasa upoznao sam drugove i drugarice. Bilo mi je interesantno i prijatno da budem u njihovom društvu, mada sam se u početku osećao kao neki „dođoš“. Društvo kome sam se priključio zvalo se HAŠOMER HACAIR (u prevodu sa hebrejskog: šomer – stražar, cair – mlad). Bila je to legalna jevrejska omladinska cionistička organizacija. Koliko se sećam, u Beogradu su bile tri omladinske organizacije: društvo „AKIBA“, cionistička organizacija TEHELET LAVAN (u prevodu: tehelet – plavo, lavan – belo) i pomenuti Hašomer hacair. Kasnije sam zahvaljivao slučaju da me je Mića odveo u Hašomer, a ne u Tehelet Lavan, videćete zašto.

Meni se veoma dopalo to društvo i njihov način života i igre. Tako me je zainteresovalo da sam svaki slobodan sat provodio na Dorćolu. Prvih dana osećao sam se pomalo nelagodno, do tada se nisam družio sa jevrejskim omladincima. To osećanje bilo je potencirano i time što sam ubrzo uvideo da veoma malo znam o jevrejstvu, njegovoj istoriji, običajima i drugom. U roditeljskoj kući nisam bio vaspitavan u nekom strogom „jevrejskom duhu“ i običajima. Istina, otac je održavao i obeležavao neke običaje, ali je to bilo dosta površno i sa njegove strane dosta oskudno objašnjavano. Jevrejski omladinci na Dorćolu znali su mnogo više. Mislim da je i sada moje znanje o jevrejskoj istoriji, tradiciji, običajima i verskim karakteristikama dosta oskudno, uprkos tome što sam pre rata četiri godine proveo u društvu Jevreja.

Pomenute dve cionističke organizacije, po svojim osnovnim opredeljenjima, bile su veoma različite (ako sada dobro rasuđujem, na osnovu sećanja). Tehelet Lavan je bio više desničarski orijentisan. I oni su bili za odlazak Jevreja u Palestinu, ali za stvaranje države na kapi-

talističkim osnovama i čisto jevrejske države. Moglo bi se reći da su joj opredeljenja bila slična posleratnoj Beginovoj politici u Izraelu. Sasvim suprotnu orijentaciju imao je Hašomer hacair. Bila je to organizacija zasnovana na marksističkim shvatanjima, na marksističkoj ideologiji. I ona je zagovarala odlazak Jevreja u Palestinu, ali da se tamo gradi binacionalna država *Medina duleumi* (u prevodu, medina – država, leumi – narod), država Jevreja i Arapa koji tamo žive, kao i da se izgradi na socijalističkoj osnovi i da joj bazu čini kolektivan život u kibucima (kolektivno gospodarstvo).

U svojoj knjizi „Jevreji Jugoslavije 1941–1945, žrtve genocida i učesnici NOR-a“, dr Jaša Romano navodi: „Idea o osnivanju organizacija Hašamer Hacaira ponikla je u Poljskoj nakon I svetskog rata i ubrzo je prihvaćena od Jevreja u svim evropskim zemljama. To je bila jevrejska omladinska organizacija sa programom koji je bio zasnovan na marksističkoj ideologiji i koji je predviđao način rešenja nacionalnog i socijalnog pitanja Jevreja. U vezi sa tim, te organizacije su fizički i psihički pripremale jevrejsku omladinu za odlazak u Palestinu, gde bi se uključila u obnovu kao i izgradnju socijalističkog društva unutar poljoprivrednih organizacija – kibuca.“

Sećam se da su se pomenute organizacije preganjale, a dolazilo je i do fizičkog obračunavanja među njima.

U periodu od 1974. do 1981. godine, bio sam pet puta u Izraelu, uverio sam se da je većina članova Hašomera ostala dosledna svojim predratnim opredeljenjima. Svi kubuci ove organizacije formirani pre, u toku i posle Drugog svetskog rata ostali su na svojoj socijalističkoj orijentaciji, i dalje su ateisti i protivnici kapitalističkog društvenog uređenja. Begin je želeo da raspusti kibuce, ali nije uspeo. Iako malobrojni (svega oko 3 do 3,5 odsto stanovništva) imali su dosta jak uticaj, bili su ekonomski i politički dosta jaki. Obišao sam nekoliko kibuca, i video da nijedan nije imao sinagogu. Oni obeležavaju praznike, ali bez verskih akcenata.

Pišem malo više o organizaciji Hašomera zato što sam njen uticaj trpeo baš u najkritičnijim godinama, od četrnaeste do osamnaeste godine života. Pored toga, želim da istaknem da mi je njena praksa u formiranju ličnosti i gledanja na život veoma olakšala da se vrlo brzo uklopim i prihvatim sve ono što sam kasnije slušao u partizanima. Uticaj i gledanja SKOJ-a i Komunističke partije nisu mi bili strani, kao da sam slušao nešto, što mi je u osnovi bilo poznato od ranije, istina sada

u ratnim prilikama, u drugoj sredini, u borbi za oslobođenje i socijalistički društveni sistem, za rešavanje nacionalnih i socijalnih pitanja – sve je to potisnulo ranija maštanja o odlasku u Palestinu.

Jevrejska omladina, okupljena u Hašomeru, bila je podeljena u grupe po starosti. Sa svakom grupom dece, kao vaspitač i onaj koji o njima brine, radio je neko od starijih članova, koji je sa grupom provodio sve vreme u igri, zabavi i mnogim razgovorima o svim pitanjima koja su mogla mlade da interesuju. Održavana su i predavanja o problemima jevrejstva, o raznim društvenim pitanjima, o muzici, književnosti, umetnosti i mnogim drugim temama, naravno, u skladu sa mogućnostima saznanja dece raznih uzrasta. Sećam se da je vladalo kao neko nepisano pravilo da svaki član pročita što više knjiga, prosto se u tome utrkivalo. Najviše se orijentisalo, tada, na Nolitova izdanja, na napredniju literaturu sa socijalnom tematikom. Imali smo i razna sportska takmičenja, odlazili smo organizovano u operu, bioskope, a ponekada i na predavanja u maloj sali Kolarčevog univerziteta. Na primer, prva saznanja o istorijskom i dijalektičkom materijalizmu, dobio sam na nekoliko predavanja o tome, koje je održao Žak Finci, sada profesor fakulteta u Sarajevu. Sve navedene i druge aktivnosti doživljavali smo kroz igru i zabavu, veoma slobodno, demokratski, i zato je život u Hašomeru bio veoma privlačan. Posebna pažnja posvećivana je druželjublju, solidarnosti i dobrim međuljudskim odnosima. Veoma se pazilo na asocijalna ponašanja pojedinaca, takvi su, ako nisu mogli da se uklope u složeni i kolektivan život, udaljavani iz društva. To nije bilo neobično ako se ima u vidu priprema za kolektivan život u kibucima.

Jednom godišnje odlazilo se na kampovanje. Tri nedelje živeli smo pod šatorima i o svemu se sami brinuli. Kampove smo nazivali mošave – naselje. Tih dana bio je veoma intenzivan kulturni i sportski život (jedne godine u krosu bio sam drugi, od stotine omladinaca, dobio sam veliku čokoladu). Tamo su se upoznavali omladinci iz cele Jugoslavije. Dve godine pre rata upoznao sam Irenu Atijas iz Banjaluke, učenicu srednje tehničke škole, bila mi je simpatija, odlazio sam kod nje u goste (Fra Grge Martića 5), i ona je dolazila kod mene u goste, u Beograd. Sećam se da sam nabavio knjigu „Razvitak društva“, od Filipovića. Prekucavao sam delove knjige i slao joj poštom u Banjaluku. Sada, kad se sećam toga, pomislim – kakva je to detinjarija bila, zbog koje sam mogao „zaraditi“ zatvor! Posle rata potražio sam je i od komšiluka doznao da je, kao skojevka, uhvaćena od ustaša i zaklana.

Ovo što ću napisati, izgleda sada glupo i smešno, ali je istinito. I nije mnogo čudno ni nerazumljivo, ako se ima u vidu krajnji cilj – kolektivan život u kibucima, mada je za sadašnje prilike i shvatanje neprihvatljivo. Nepisano pravilo ponašanja članova KEN-a (u prevodu: gnezdo), Hašomer hacaira, bilo je da se ne pije, da se ne puši, da se ne pleše, da se ne odlazi u kafane i u javne kuće (kojih je pre rata bilo u Beogradu, naročito u Sarajevskoj ulici), da se ne karta i ne kocka – ukratko, sva takva i slična ponašanja tretirana su kao izrazi malograđanštine. Ako je neko od članova (odnosi se samo na mlađe članove) osetio neku simpatiju prema nekoj omladinki, tada se to završavalo samo na naivnim i nevinim kontaktima. Tako je bilo, makar to danas izgleda malo verovatno.

Da bi se omladinci i omladinke pripremili za odlazak u Palestinu, za život u kolektivu, proizvodnom kolektivu, vršen je uticaj kod omladine da se opredeljuje za radnička i poljoprivredna zanimanja. Vladao je mišljenje da se država bez radnika i seljaka ne može ostvariti, a kod Jevreja gotovo da i nije bilo, nigde u Jugoslaviji, a možda i u većini evropskih zemalja, uopšte zemljoradnika. Stariji članovi su odlazili na iznajmljena seoska gazdinstva, preko leta, i obučavali se u poljoprivrednim poslovima (to su bile hahšare, u prevodu – pripreme), a dobar broj mlađih opredelio se za zanate. Možda je i to pomalo uticalo da se i ja opredelim za izučavanje precizne mehanike.

Posle rata doznao sam da je u Hašomeru bilo članova (starijih) koji su bili članovi SKOJ-a ili partije, zaduženi za rad i uticaj u Hašomeru. To se krilo, ali njihov rad nije nimalo bio težak, ako se uzme u obzir sveukupnost našeg ponašanja i vaspitanja.

Zanat sam izučavao kod Slavka Jovanovića, jednog od prvih preciznih mehaničara u Beogradu. Bio je prijatelj sa ocem i primio me, posle male mature, na izučavanje zanata. Tamo je radio kao kalfa Nisim Konfino, a kao majstor alatničar neki Karlo, koga smo još pre okupacije osetili kao naprednog čoveka. Njegovo ponašanje prema šegrtima bilo je veoma strpljivo i pažljivo, a znao je da ponekad nešto kaže o životu radnika i radu sindikata. Kada su Nemci ušli u Beograd, on više nije dolazio na posao, nestao je, nikad ništa nisam čuo o njemu. Kao očevo poznanik i prijatelj, majstor Slavko je hteo i mene da zaštiti od progona, kao Jevrejina. Izdejstvovao mi je propusnicu, da sam, kao, neophodno potreban u radu njegove radionice, da bi radio kod njega, a ne na raznim prinudnim radovima, na koje su morali da idu Jevreji.

Međutim, ni to nije uspeo, morao sam ubrzo da prestanem da dolazim u radionicu.

Posle okupacije Jugoslavije, Hašomer nije smeo više javno da radi. Mi smo, ipak, na neki način bili povezani, komentarisali smo nastalu situaciju, nalazili smo se u grupama, dok se još moglo relativno lako kretati po Beogradu. Čuli smo da se vode razgovori između naših starijih članova i komiteta SKOJ-a i partije, da se organizacija Hašomer pripoji skojevskoj organizaciji. Ubrzo, kasnije u partizanima, uvideo sam kako je to bilo naivno. Ni SKOJ ni partija nisu dozvoljavali neko „pripajanje“, prijem je mogao da bude samo pojedinačan. Ali mi smo to vreme doživljavali kao da smo se priključili SKOJ-u. Ali, ipak se nešto događalo. Mnogi članovi Hašomera primljeni su u SKOJ i već prvih dana okupacije učestvovali u raznim akcijama (spaljivanje novina, prikupljanje za „crvenu pomoć“, raznošenje izveštaja – biltena Sovjetskog informacionog biroa o događajima na Istočnom frontu, pisanje parola, spaljivanje okupatorskih vozila i mnogim drugim). Ja sam mislio da sam već skojevac. Bio sam u grupi koja je stanovala iznad Smederevskog đerma. U grupi smo bili Binja-Benjamin Mandil (poginuo je kao borac Prve proleterske, na Durmitoru, 1942. godine), Šošana Baruh, sada živi u Izraelu, moj brat od strica Jole i ja. Naša aktivnost bila je kratka i mala, ubrzo smo Binja i ja otišli u partizane, Šošana se negde sakrila, a brat Jole je odveden i ubijen. Meni nije „ležao“ ilegalni rad. Moja priroda, dosta otvorena, emotivna, što se kaže „progovara iz srca, ne iz pameti“, nije odgovarala ilegalnom radu i ja sam stalno tražio da me puste da idem u šumu. Nije to bilo lako dobiti. Beograd je bio okružen, strogo kontrolisan. Uspostavljanje veza za odlazak u partizane bilo je veoma teško. Ako bi se veza poverila nekom nesigurnom, i ako bi bila provaljena, bilo je dosta teško da se opet uspostavi sigurna veza za odlazak iz Beograda.

Do mog odlaska u partizane, ranije sam malo pisao, bio sam u logoru u Smederevu, mislim tri ili četiri nedelje. Ostalo vreme proveo sam na radovima u Beogradu, na koje smo išli pod nemačkom stražom i po njihovom rasporedu. Sećam se, zadnji moj prinudni rad bio je seča stabala oko škole Kralja Aleksandra, na Topčiderskom brdu, da bi nemačka postaja u školi bila bezbedna od eventualnih akcija patriota Beograda. Odmah sutradan, pošto sam imao sve obezbeđeno, otišao sam u partizane, a vođi grupe sam rekao da idem na lekarsko, da ne bi odmah otkrili moj odlazak i progonili porodicu.

Jedan od članova Hašomera koji su bili organizovani, bio je Vivi Levi, zubotehničar. On mi je saopštio kada i kako ću otići u partizane. Obezbedio mi je lažnu legitimaciju, na kojoj je trebalo samo da upišem lažno ime. Da bih zadržao inicijale, potpisao sam se kao Ratomir Atanacković (kroz ceo rat sačuvao sam samo list sa fotografijom i mojim potpisom). Rečeno mi je da 13. septembra, pre podne, dođem u limarsku radnju, koju je vodio otac mog kalfe Nisima Konfina, da se tu prikrijem i da u podne dođem na ćošak Dušanove i sadašnje ulice Kralja Petra (do nedavno 7. jula), pa primim paket (bio je to sanitetski materijal) i da se u dva sata popodne ukrucam na voz za Obrenovac. Kada stignem do Male Moštanice, treba da malo sačekam dok voz krene dalje i dok se sprovodnici ukrucavaju u voz, pa kao da sam zakasnio, da se iskrcam iz voza i da odmah odem na brežuljak vizavi železničke stanice. U putu neću nikoga znati niti ću pokazati da ga znam. Tako je i bilo. Posle teškog rastanka sa bratom, majkom i ocem, svi smo plakali, bezbedno sam se prebacio od Bulevara revolucije (Kralja Aleksandra) 224, do radionice, koja se nalazila pedesetak metara od raskrsnice Dušanove i Kralja Petra, u Dušanovoj ulici. Tamo sam proveo, ne sećam se tačno, neko vreme do posle dvanaest sati. Pripremao sam se i prikrio. Sve što sam mogao da obučem na sebe, obukao sam, tako da mi ostane samo paket koji treba da primim. Imao sam na sebi više majica, gaća, džemperu i drugih odevnih predmeta. U određeno vreme stigao sam na mesto sastanka i od Vivia Levija primio poslednja uputstva i paket. Držao me je dosta veliki strah. Lažna legitimacija, paket sa sanitarnim materijalom, Jevrejin bez žute trake – nekako sam dobro stigao na stanicu Senjak (bojao sam se i iznenadnih racija kojih nije bio mali broj u Beogradu). Na stanici sam ugledao starijeg druga iz Hašomera. Bio je obučen u seljačko odelo a kraj sebe je imao sanduk s pilićima. Inače, bio je crn kao Ciganin, niko ne bi rekao da je Jevrejin. Pošto sam odlazio u nepoznato, osetio sam veliku radost što vidim nekog poznatog. Hteo sam da mu pridem. On je to osetio i dao mi znak da ne prilazim, da ga ne poznajem. Bio je to Haim Haravon, Haravule, (kako smo ga zvali), tada već kurir između operativnog štaba i PKKPJ (Pokrajinskog komiteta komunističke partije Jugoslavije) za Srbiju. Kasnije sam doznao da su ga, sa jednom grupom drugarica, koje je on vodio do partizanskih odreda, uhvatili četnici i predali Nemcima, što ih je sve odvelo u pogibiju, na Banjici ili u Jajincima.

Putovanje do Male Moštanice bilo je veoma napeto. Mislio sam da mi se na čelu vidi gde idem i sa kakvom legitimacijom. Jednom su me legitimisali, uz veliku moju strepnju, ali je sve prošlo dobro. Nemci su za sprovođenje vozova imali pomoć u patrolama ljotićevaca ili nedićevaca – ne sećam se tačno. Mene su oni legitimisali. Mladolik, sa prezimenom Atanacković – dobro je prošlo.

Kako je rečeno, na brdašcu u Maloj Moštanici skupila se grupa od dvanaest Beograđana, koji su istom vezom odlazili u partizane. Sećam se samo jednog. Bio je to Miša Šterk, predratni ilegalac, koji je odmah postavljen na dužnost polit-komesara Posavskog partizanskog odreda. Ne, prvo je postavljen za komandira čete, a poginuo je 1942. godine, kao polit-komesar čete.

Dana 14. septembra, preko mnogih veza i noćenja u nekom selu, veoma skriveno, stigli smo u Posavski partizanski odred, negde oko podne. Raspoređeni smo u desetine, jedinice, dobio sam pušku sa desetak metaka, sve to morao sam da očistim od korozije koja se hvatala. Nikada do tada nisam u rukama imao nikakvo oružje. Brisao sam pušku i metke uz pomoć starijih.

Tako je počeo moj život u partizanima, do kraja rata, 18–20 maja 1945, za koje vreme sam se samo malo (nekih sedam dana) „odmarao“ od borbe, u Šekovićima, posle V ofanzive. Sve ostalo vreme proveo sam u operativnim jedinicama.

Rekao sam već da je rastanak sa roditeljima i bratom bio više nego težak. U toku celog rata, nisam nikada plakao, samo su mi se oči zasuzile jedanput, kada sam, u zimu 1942, išao jedne noći, u koloni partizana, na prtini gotovo go do pojasa, sećao se i razmišljao o mojima, koji su nezaštićeni ostali u Beogradu. Mislio sam o tome šta li oni rade, kako su doživeli moj odlazak u partizane, da li ih je folksdojčerska porodica, naših komšija, prokazala i da li su zbog toga odvedeni u logor!? Razmišljao sam o svemu, u koloni, noću, i plakao sam a da me niko ne vidi, niko ne bi mogao da razume moja osećanja i tugu. Bio je to jedini put kada sam, skriveno, plakao. Odmah, nekoliko nedelja posle odlaska u partizane, bila je jedna prilika da se preko ljudi koji su odlazili u Beograd, javim svojim. Napisao sam, na ceduljici, iako je bilo zbranjeno, nekoliko rečenica mojima, da sam živ i zdrav, kao poruku posle mog odlaska u partizane. Ne znam da li su tu ceduljicu moji primili, ako jesu, bilo im je makar malo lakše. Da li su je primili ili nisu – nikada nisam saznao.

Tokom rata bio sam u ovim jedinicama: Posavskom partizanskom odredu, Beogradskom bataljonu, II proleterskoj brigadi, 19. birčanskoj brigadi, Jahorinskom partizanskom odredu i 20. romanjskoj brigadi.

Sa ovim jedinicama prešao sam delove Srbije, Sandžaka, Crne Gore, Istočne i Centralne Bosne, a dolazio sam i do Dalmacije (blizu Knina). S obzirom na to da je u ovoj (1985), bilo dosta terorizma, želim da napomenem istinu, da partizani nikada nisu uzimali taoce ili ubijali nedužne žene, decu, stare – ne bi li time naterali na predaju četnike, ili ustaše, ili druge pomagače okupatora, utvrđene u nekom od svojih uporišta. Kao što se vidi, bio sam u više jedinica, prošao sam dobar dio Jugoslavije i nasilje od strane partizana nigde nisam video.

Član SKOJ-a postao sam odmah po dolasku u partizane (mada sam ja mislio da sam to već). U beogradskom bataljonu, rukovodilac SKOJ-a bila je Vera Crvenčanin, posle rata glumica Narodnog pozorišta, udata za Skendera Kulenovića. Politički komesar bataljona bio je književnik Čedomir Minderović. Komandir bataljona bio je Miladin Ivanović. Drugih se ne sećam. Samo se još sećam komandira čete, bio je to Pavle Ilić, oficir BJV, a politkomesar čete bio je drug koga smo zvali „Korošec“, mislim da je poginuo u borbi za Sjenicu, decembra 1941. godine.

Posle nekog vremena, ne sećam se koliko, možda nekoliko meseci, saopšteno mi je da sam kandidat za prijem u Partiju. Jedan detalj: da bih opravdao kandidatski status, u borbu sa ustašama, na Strmici, blizu Knina, 1942. godine, išao sam sa ranjenom nogom, uvijenom u krpe – nije bilo po „običaju“ da kandidat partije izostane iz borbe.

U Partiju sam primljen 1. februara 1943. godine. Bila je počela IV neprijateljska ofanziva, ja sam bio na straži, neposredno pre pokreta jedinica prema Istočnoj Bosni, pa mi je prijem u Partiju usmeno saopštio sekretar ćelije Petar Vujović. Nije bilo vremena za sastanke a odluku ćelije trebalo je saopštiti.

Kada već pominjem Strmicu, da kažem i to da nam je, posle zauzeća ustaškog uporišta, podeljeno i po malo vina (prvi put u životu sam ga pio). Posle toga mi je pozlilo i dosta teško (niko to nije primetio) sam savladao pokret i uspone preko planine Dinare. Treba reći i to da su partizanske jedinice, u prvim mesecima rata, bile popunjene sa puno radnika, studenata, intelektualaca, sa borcima koji su, u većini, bili bar po nekoliko godina stariji od mene, imao sam tada 18 godina. Prijem

u Partiju u prvim mesecima rata bio je dosta stroži, za razliku od kasnijih godina rata.

Posle V ofanzive, mislim negde u avgustu 1943. godine, postavljen sam na dužnost politkomesara čete u 19. birčanskoj brigadi. Ubrzo, posle malo vremena, postavljen sam na dužnost partijskog rukovodioca I bataljona iste brigade. Komandant je bio legendarni Đorđo Simić. Na toj dožnosti sam ostao do početka 1944. godine. Pozvan sam u štab 27. divizije, gde mi je saopšteno da sam određen na dužnost politkomesara Jahorinskog odreda. Saopštenje sa uputstvima za rad dao mi je politkomesar divizije Zarije Škerović (sada general u penziji). Tom prilikom upozorio me je na četnički i drugi uticaj koji je Jahorina trpela, naročito iz Sarajeva. Upitao sam da li mogu na dužnost da idem sa drugim imenom. Komesar se složio i tako je napisana naredba na ime Ratko Pavlović. Mislio sam tada da ću lakše raditi ako se ne vidi da sam Jevrejin. Propaganda je inače bila puna tvrdnji da NOB vode Jevreji i da će oni uništiti naš narod. Dokument o postavljanju s tim imenom sam sačuvao. Do kraja rata, u jedinicama su me znali kao Ratka Pavlovića, ali u višim komandama znali su moje pravo ime. Kada su, krajem 1944. godine ispunjavani upitnici za ljude koji su imali pravo na „Partizansku Spomenicu 1941“, upitnik je ispunjen na pravo ime – Rafajlo Altaras.

U Jahorinskom odredu ostao sam nešto više od dva meseca. Kad se Jahorinski odred pripojio novoformiranoj, 20. romanijskoj brigadi (u maju 1944), vraćen sam na dužnost pomoćnika politkomesara I bataljona 19. birčanske brigade.

Početak septembra 1944. godine pozvao me Rade Jakšić, partijski funkcioner u Istočnoj Bosni, i saopštio mi da sam određen da primim dužnost pomoćnika politkomesara 20. romanijske brigade, partijskog rukovodioca brigade. Iako sam se opirao, na kraju sam tu dužnost prihvatio. Tako sam 5. septembra 1944. godine došao u brigadu i primio novu dužnost, na kojoj sam ostao sve do jula ili avgusta 1945. godine, kada sam premešten na dužnost instruktora za kadrove u političkoj upravi komande 6. sarajevske armije, tada tek u formiranju.

Naveo sam ranije da se rat završio 18. ili 20. maja. Nije to greška! U Evropi rat se završio 9. maja, mi smo vodili teške borbe s ustašama, utvrđenim u Odžaku, blizu Modriče, sve do 18–20 maja.

U Komandi 6. armije ostao sam do maja 1948. Kada se u Komandi armije 1948. oformila partijska organizacija, izabran sam za sekretara,

odnosno rukovodioca partijskog biroa. Na toj dužnosti ostao sam oko dve godine. Nikada nisam krio da sam u mladosti bio član cionističke organizacije. U biografiji kartona personalnih podataka, koji su se tada ispunjavali, o tome sam otvoreno govorio, što nije uticalo na moj izbor za kadrovika i za partijske funkcije.

U maju 1948. godine, na zahtev Adema Hercegovca, koji me je poznavao i znao kako radim, premešten sam u Beograd, na dužnost njegovog zamenika (zamenika načelnika odeljenja za politički kadar glavne političke uprave JNA). Na toj dužnosti ostao sam do decembra 1950. godine, kada sam premešten na dužnost načelnika II odeljenja presonalne uprave komande I armije, na kojoj sam ostao do odlaska u Višu vojnu akademiju, 1955. godine. Boravak i rad u komandi I armije jedan je od mojih najuspešnijih perioda rada. Najzadovoljniji sam tim periodom jer sam u rad odeljenja uneo mnoge novine koje su kasnije prihvaćene i ozakonjene za celu JNA. Duga je to priča i nije joj mesto u ovom tekstu.

Višu vojnu akademiju završio sam sa vrlo dobrim uspehom, kažu da sam dobro branio diplomski rad (Pešadijska divizija u forsiranju reke i napadu). Dobro sam rešavao i one zadatke u kojima se predviđala upotreba taktičkih nuklearnih projektila – što je bila novina u obuci starešina. Možda je to bio razlog što su me posle akademije premestili u upravu ABHO odbrane Generalštaba. Osim četverogodišnjeg službovanja u Skoplju (1960–1964), gde sam bio na dužnosti načelnika ABHO komande armije, sve ostalo vreme, do penzije (1974), proveo sam u upravi ABHO u Generalštabu.

Malo slabije zdravlje, dugi niz godina provedenih u čitanju i redakciji raznih rukopisa borbenih i drugih pravila (izdavačka delatnost bila je moje zaduženje), znatno oslabljen vid i druge okolnosti, naterali su me da zatražim penzionisanje, na šta sam imao pravo.

U čin majora unapređen sam, mislim, 1946. godine. Čin potpukovnika dobio sam 1950, a u čin pukovnika unapređen sam posle ispita, 1. maja 1959. godine. Ispit sam polagao jedanput, ispitni zadatak čuvam i danas.

I, na kraju, evo kratke biografije, da još samo navedem najteže i najkrvavije borbe u kojima sam u toku NOR-a učestvovao, prvo kao borac, a kasnije kao starešina.

Doživeo sam svih sedam neprijateljskih ofanziva a u njima najteže i najkrvavije borbe, koliko se sada sećam, bile bi ove: borbe u

Srbiji u toku Prve ofanzive, teška i sa velikim gubicima borba na Sjenici (decembar 1941); borbe oko Nove Varoši i gaženje reke Lima u januaru-februaru 1942; teška borba (sa našim velikim gubicima) na Gatu, u Hercegovini 1942. godine (navodno je i ta borba bila naš veliki neuspeh, koja je izbrisana iz ratnih zbornika – Koča Popović u svom intervjuu „Dugi“, od decembra 1985); borba na Javorku, Crna Gora, 1942. (naši gubici mali, a kod Italijana veoma veliki); prelaz preko planina Bjelašnice i Treskavice (mislim da je bio Vidovdan 1942. godine) i u naletu, u jednoj noći zauzimanje i rušenje pruge od blizu Sarajeva do Konjica i likvidacija svih garnizona ustaša i Nemaca na tom delu pruge, moj bataljon napadao je na željezničku stanicu Tarčin; borbe i oslobađanje mnogih centralno-bosanskih gradova, u naletu od desetak dana: Livno, Duvno, Mrkonjić Grad, Grahovo, Šujica i drugih; izuzetno teške i krvave borbe za zauzimanje Kupresa, jakog ustaškog uporišta, 1942. godine; borbe za ranjenike kod Prozora i na planini Makljen sa Nemcima i njihovo potiskivanje od blizu Prozora do iznad Gornjeg Vakufa; prelaz preko Neretve i višednevne neprekidne borbe sa četnicima i gonjenje istih do istočne Bosne i Crne Gore (moj bataljon je prešao drugi, odmah posle rušenja mosta, kada on nije još bio pripremljen za prelaz, verali smo se preko gvozdениh šipki srušenog mosta); borbe oko Kalinovika, 1943. godine, kada sam poslednji put sreo Vivija Levija u koloni I proleterske brigade; između Neretve i Sutjeske bilo je mnogo teških borbi; V ofanziva i borbe na Sutjesci, od kojih je najkrvavija bila za brdo Košur, od čijeg osvajanja je zavisio prolaz svih opkoljenih partizana u V ofanzivi, Vrhovnog štaba, nacionalnog komiteta, ranjenika i jedinica; posle Pete ofanzive učestvovao sam u borbama uglavnom u Istočnoj Bosni i, delom, u Crnoj Gori, na Romaniji, Jahorini, Majeveci, u oslobađanju Zvornika, Tuzle, Vlasenice, Kladnja, Sokoca, Sarajeva i drugih, manjih mesta; borbe sa Nemcima koji su se povlačili iz Grčke; borbe sa četnicima Draže Mihailovića koji su preko Romanije želeli da se probiju i pobegnu iz Jugoslavije; borbe sa Nemcima koji su se iz Sarajeva probijali i bežali duž reke Bosne na sever, i na kraju, da skratim, teške borbe sa ustašama u Odžaku, zadnjem uporištu, kada je već rat bio završen i kada je cela Jugoslavija bila već oslobođena.

Ranjen sam jedanput, u nogu, u borbama sa nemaškom SS divizionom čiji je borački sastav bio sastavljen uglavnom od bosanaca-musli-

mana, koji su se pred kraj rata, već od kraja 1944. godine, masovno predavali partizanima.

PREPIS

PISMO IZ DALJINE

Moju priču dopunio bih i sa pismima Dane Marković-Trifunović, ćerke vlasnika kuće u kojoj smo stanovali 1941. godine, u ulici Kralja Aleksandra (Bulevar revolucije 224), koja sada živi u SAD (230 S ORCHARD).

„Poštovani gospodine Rule,

Danas sam dobila vaše pismo pa evo odmah da vam odgovorim. Godine su mnoge prošle tako da sam mnogo zaboravila, ali ću vam reći sve što se sećam i što znam. Ja i moj tata čuli smo od vaših roditelja u poverenju da su vam porodica Gligorijević pomogli da odete u partizane. Posle toga imali smo malo problema. Hapsili su ih i sumnjičili da sarađuju sa partizanima. Saslušavali su i moga oca nekoliko puta, a mislim i staroga Colića. Moj tata uvek ga je branio i uvek o njemu lepo govorio. Kasnije odselili su za Makedoniju (Dana misli na porodicu Gligorijević).

Što se tiče vaših roditelja ne sećam se kad su ih odveli. Sećam se da smo ih, koliko smo mogli, pomagali u svemu. Kupovali mleko i drugo što im je trebalo. Oni su mogli da kupuju tek posle 10 sati, a tada već mnogo čega nije bilo. Morali smo rano da ustanemo i čekamo na red da dobijemo nešto za ishranu. Molili smo familiju koja je držala mlekarsku radnju da nam da više mleka ili da ostavi za vašu porodicu. Kasnije je to bila familija Colića. Njihova ćerka Rada udala se za njihovog sina a oni su bili ruski emigranti. U komšiluku niko nije bio protiv vaših (roditelja), svi smo ih voleli i žalili. Nismo mogli da im pomognemo. Bilo nam je žao što i brata niste paveli sa sobom... Što se tiče stvari vaših roditelja, vaša mama došla je kod nas i molila moga tatu da ostavi neke stvari na tavan. Kaže ako se vratimo da imamo nešto a ako ne dajte mojoj ćerki. Tata je pristao i sećam se da su to bili neki novi jorgani a drugo ne znam... Da je moj tata živ, on bi vam više o tome znao... Ne sećam se kada su odveli vaše i ko ih je odveo. Znam da su zapečatili stan Nemci i niko nije

smeo da uđe unutra. Dugo je stan bio zatvoren... to je trajalo dugo i najzad jedna slovenačka familija dobila je stan. Preko Nemaca i opštine stan je otvoren, stvari su odnete. Vi znate – u to vreme nismo smeli da gledamo šta rade Nemci ili druge vlasti... “

Pismo sam dosta skratio. Ima njenih navoda koji nisu tačni. Ni Mila niti Tomislava nisu dolazile po stvari. Ne verujem ni da su smele. Zna se da je više puta po stvari dolazila gospa Mica Car, još dok moji roditelji nisu bili odvedeni, a verovatno je dolazila i posle ali nije mogla ništa da odnese. Mica Car je stvari odnosila sa znanjem mojih roditelja.

Dana Marković nije shvatila moje pismo. Pomislila je, verovatno, da ja sada, posle toliko godina, istražujem gde su naše stvari. To me ne interesuje. Rekao sam joj jedino da bih voleo da znam da li se mogu naći slike koje je moj otac kao slikar-amater radio. Zato sam se interesovao da li zna ko se i kada i kako uselio u naš stan. Doznao sam da je to bila slovenačka porodica Mulavec, i da su posle rata odselili u Sloveniju, Maribor ili Celje. Mislio sam da ih tražim, ali sam odustao. Mislio sam samo da vidim imaju li neku sliku moga oca koju bih ja sada otkupio. Međutim, ako me je Dana shvatila tako da se ja sada interesujem za stvari – onda je bolje da se više oko toga ne bavim. Ne mogu da nađem ni jednu sliku, pa šta mogu. Trebalo je da sve ovo što sada činim da uradim odmah posle rata, možda već u junu, kada sam prvi put posle rata došao u Beograd.

Nisam uspeo da doznam datum i okolnosti odvođenja mojih roditelja u logore, a to mi je bio jedini cilj, kada sam tražio i stupio u vezu sa našim predratnim komšijama.